

Ανθρώπινη φύση και τεχνολογία

Η (α)δυνατότητα της κρατικής βιοπολιτικής του ελέγχου σε συνθήκες πανδημίας

γράφει ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ*

Ο νέος κύκλος καπιταλιστικής κρίσης που ξέσπασε με αφορμή τον Covid-19 λειτούργησε ως καταλύτης εφαρμογής και νομιμοποίησης νέων δεδομένων και τεχνολογιών άμυνας/ασφάλειας, ανάπτυξης, αναπαραγωγής και ανταγωνιστικότητας του καπιταλιστικού κράτους, σύμφωνα με το βιοπληροφοριακό επιστημονικό παράδειγμα. Ωστόσο, θα υποστηρίξουμε πως αυτή η ταχεία αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού κράτους δεν αποτελεί, κατά κύριο λόγο, σημάδι της παντοδυναμίας του, αλλά κυρίως σύμπτωμα της ανικανότητάς του να διαχειριστεί τους καταπιεζόμενους πληθυσμούς. Διερευνώντας το ερώτημα της σχέσης ανάμεσα στην ανθρώπινη φύση και την τεχνολογία, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε τους όρους (α)δυνατότητας της βιοπολιτικής τεχνολογίας.

Βιοπολιτικός έλεγχος και αντιστάσεις

«Ένα βασικό αδιέξοδο όλων των μηχανών ελέγχου είναι το εξής: ο έλεγχος χρειάζεται χρόνο στον οποίο ασκείται ο έλεγχος. Επειδή ο έλεγχος επίσης χρειάζεται

αντίσταση ή συναίνεση. Αλλιώς, παύει να είναι έλεγχος. [...] Όλα τα συστήματα ελέγχου προσπαθούν να κάνουν τον έλεγχο όσο πιο ασφυκτικό μπορούν, αλλά, την ίδια στιγμή, αν τα κατάφερναν ολοκληρωτικά, δεν θα υπήρχε τίποτα να ελέγξουν».

William Burroughs, *The Limits of Control*

i

Υποψήφιος διδάκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος εμπεδώνει, με καταλύτη την κρίση του Covid-19, βασικές βιοτεχνολογικές υπο-

δομές ελέγχου των πληθυσμιακών και πληροφοριακών ροών σε πρωτόγνωρη ένταση και έκταση. Βιομετρική ταυτοποίηση, καθολικός γεωεντοπισμός της καθημερινής κίνησης, αναγνώριση προσώπου, ψηφιακή προπαγάνδα και λογοκρισία, μαζί με τη ραγδαία και αναγκαστική επέκταση της τηλεκπαίδευσης και της τηλεργασίας, προωθούν ταχύτατα μια νέα «πρωταρχική συσσώρευση» και εξόρυξη big data της καθημερινής κίνησης πολιτών και εργαζομένων, για μελλοντική κρατική και επιχειρηματική χρήση.

Γνωστοί διανοητές/τριες και ακτιβιστές/στριες, όπως ο Noam Chomsky, η Naomi Klein, ο Yuval Noah Harari, η Shoshana Zuboff, ο Edward Snowden, σε δημόσιες παρεμβάσεις τους προειδοποιούν για το νέο καθεστώς ολοκληρωτικού ελέγχου που ανατέλλει μέσα στην πανδημία. Όπως έγραφε η Naomi Klein στο *Δόγμα του σοκ*, συνοψίζοντας τα συμπεράσματα της έρευνάς της για τις καπιταλιστικές στρατηγικές ιδιωτικοποίησης και καταλήστευσης του κοινωνικού πλούτου σε συνθήκες «έκτακτης ανάγκης»: «Οποιαδήποτε στρατηγική βασίζεται στην εκμετάλλευση των ευκαιριών που εμφανίζονται έπειτα από ένα τραυματικό σοκ ποντάρει σε πολύ μεγάλο βαθμό στο στοιχείο του αιφνιδιασμού. Μια κατάσταση σοκ είναι, εξ ορισμού, μια περίπτωση κατά την οποία υφίσταται ένα χάσμα ανάμεσα στα γεγονότα, που εξελίσσονται πολύ γρήγορα, και στην πληροφόρηση που υπάρχει ώστε να είναι εφικτό να εξηγηθούν» (Klein, 2010: 615). Και όπως διευκρίνισε σε πρόσφατη συνέντευξή της, με αφορμή ειδικά τη κρατική διαχείριση του Covid-19: «Το *Δόγμα του Σοκ* είναι η πολιτική στρατηγική που χρησιμοποιεί κρίσεις μεγάλης εμβέλειας ώστε να προωθήσει πολιτικές που συστηματικά διευρύνουν την ανισότητα, πλουτίζουν τις ελίτ και υπονομεύουν οποιονδήποτε άλλον. Σε στιγμές κρίσεων οι άνθρωποι τείνουν να εστιάζουν στις καθημερινές ανάγκες για να επιβιώσουν μέσα στην κρίση, όποια κι αν είναι, και επίσης εμπιστεύονται περισσότερο εκείνους

που κατέχουν την εξουσία. Την ώρα της κρίσης δεν προσέχουμε όσο πρέπει το παιχνίδι της εξουσίας. Η κρίση στην πραγματικότητα είναι ο ίδιος ο ιός. Παράλληλα την διαχειρίζονται με τέτοιο τρόπο που μεγιστοποιεί τη σύγχυση και ελαχιστοποιεί την προστασία» (Vice, 2020a).

Ο Yuval Noah Harari, σε άρθρο του στους *Financial Times*, επεσήμανε πως τα βραχυπρόθεσμα έκτακτα μέτρα που εφαρμόζονται για την αντιμετώπιση της πανδημίας του Covid-19 θα γίνουν στο προσεχές μέλλον αναπόσπαστο μέρος της ζωής μας, νομιμοποιώντας στην κοινή συνείδηση τη χρήση ακόμη πιο επικίνδυνων τεχνολογιών παρακολούθησης και ελέγχου των πληθυσμών από αυτές που εφαρμόζονται ήδη. Κατά αυτό τον τρόπο, ολόκληρες χώρες έχουν μετατραπεί ήδη σε πειραματόζωα για καινοφανή πειράματα κοινωνικής μηχανικής και χειραγώγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, από την Κίνα και το Ισραήλ μέχρι την Ευρώπη και τις ΗΠΑ. «Ισως υποστηρίξετε ότι όλα αυτά δεν είναι κάτι νέο, αφού τα τελευταία χρόνια κυβερνήσεις και εταιρείες χρησιμοποιούν τις πιο εξελιγμένες τεχνολογίες για την παρακολούθηση και τη χειραγώγηση ανθρώπων. Ωστόσο, εάν δεν προσέξουμε, η επιδημία μπορεί να σηματοδοτήσει μια σημαντική καμπή στην ιστορία της παρακολούθησης. Όχι μόνο επειδή θα μπορούσε να λειάνει το δρόμο για την ανάπτυξη εργαλείων μαζικής επιτήρησης σε χώρες που τις έχουν απορρίψει μέχρι τώρα, αλλά ακόμη περισσότερο επειδή σηματοδοτεί μια δραματική μετάβαση από την επιδερμική στη λεπτομερή παρακολούθηση. Μέχρι τώρα, όταν το δάχτυλό σας άγγιζε την οθόνη του έξυπνου κινητού σας που είχατε κι έκανε κλικ πάνω σε ένα σύνδεσμο, η κυβέρνηση ήθελε να μάθει πού ακριβώς “κλικάρατε”. Αλλά με την πανδημία του κοροναϊού μετατοπίζεται η εστίαση του ενδιαφέροντος. Τώρα η κυβέρνηση θέλει να γνωρίζει τη θερμοκρασία του δακτύλου σας και την αρτηριακή πίεση κάτω από την επιδερμίδα του» (Harari, 2020).

Σε μια πρόσφατη συνέντευξή του στο Vice, ο καταζητούμενος Edward Snowden, αφού επεσήμανε πως οι υπηρεσίες πληροφοριών γνώριζαν την υψηλή πιθανότητα ξεσπάσματος μιας πανδημίας, προειδοποιεί για την κορύφωση του κρατικού ολοκληρωτισμού και του αυταρχικού ελέγχου που συμβαίνει ήδη: «Καθώς ο αυταρχισμός εξαπλώνεται, καθώς οι νόμοι έκτακτης ανάγκης πολλαπλασιάζονται, καθώς θυσιάζουμε τα δικαιώματά μας, θυσιάζουμε επίσης την ικανότητά μας να συλλάβουμε τη διαφάνεια σε έναν λιγότερο φιλελεύθερο και λιγότερο ελεύθερο κόσμο. Πιστεύετε πραγματικά ότι όταν το πρώτο κύμα, αυτό το δεύτερο κύμα, το 16ο κύμα του κοροναϊού είναι μια μακρά ξεχασμένη μνήμη, ότι αυτές οι δυνατότητες δεν θα διατηρηθούν; Ότι αυτά τα δεδομένα δεν θα διατηρηθούν; Ανεξάρτητα από το πώς χρησιμοποιείται, αυτό που χτίζεται είναι η αρχιτεκτονική της καταπίεσης» (Vice, 2020b).

Βρισκόμαστε άραγε αντιμέτωποι με την προοπτική μιας ολοκληρωτικής καθυπόταξης των ανθρώπων στις καπιταλιστικές, βιοπολιτικές τεχνολογίες του ελέγχου; Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε αυτό το ενδεχόμενο και φαίνεται πως η ροπή της κοινωνικής ιστορίας μας κινείται προς αυτή την κατεύθυνση. Θα υποστηρίξουμε, ωστόσο, πως ο κρατικός και επιχειρηματικός βιοπληροφοριακός έλεγχος των ζώων μας απέχει πολύ από το να είναι ολοκληρωτικός. Στη πραγματικότητα, αδυνατεί να είναι ολοκληρωτικός, γιατί κάτι στην «ανθρώπινη φύση», όπως αυτή κοινωνικο-ιστορικά εκφράζεται στην εποχή μας, εξακολουθεί να αντιστέκεται, ενώ τα τελευταία χρόνια επέκτασης του κεφαλαιοκρατικού βιοπληροφοριακού ελέγχου, πριν και μετά τον ερχομό του Covid-19 στις ζωές μας, οι κοινωνικές αντιστάσεις, ταραχές και εξεγέρσεις όχι απλώς δεν εξαλείφονται και δεν μειώνονται, αλλά συνεχώς αυξάνονται. Σύμφωνα με μία έκθεση του Κέντρου για τις Στρατηγικές και Διεθνείς Σπουδές (CSIS, 2020), οι μαζικές διαδηλώσεις αυξάνονται ετήσια κατά 11.5% από το 2009 μέχρι το

2019 σε όλες τις περιοχές του κόσμου, με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση δραστηριότητας στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική και με τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης στην Υποσαχάρια Αφρική. Μόνο τους τελευταίους μήνες του 2019, περισσότερες από 37 χώρες είχαν την εμπειρία μαζικών αντικυβερνητικών κινημάτων, ενώ σε όλο το 2019 το ίδιο συνέβη σε 114 χώρες – 31% περισσότερες από ό,τι μια δεκαετία πριν. Ενώ το καπιταλιστικό κράτος ισχυροποιεί τη βιοπολιτική τεχνολογία του ελέγχου και της χειραγώγησης των πληθυσμών, η κοινωνική δυναμική των αντιστάσεων γίνεται δυναμικά όλο και πιο ανεξέλεγκτη. Στη πραγματικότητα, το καπιταλιστικό κράτος ισχυροποιεί τη βιοπολιτική τεχνολογία του ελέγχου όλο και περισσότερο, ακριβώς επειδή η κοινωνική δυναμική των αντιστάσεων γίνεται δυναμικά όλο και πιο ανεξέλεγκτη. Η επέκταση λοιπόν του κρατικού υγειονομικού και κοινωνικο-πολιτικού, δηλαδή βιοπολιτικού ελέγχου των πληθυσμών, δεν εμπόδισε την εξέγερση στις ΗΠΑ, στον Λίβανο, ένα νέο γύρο της εξέγερσης στη Χιλή, στην Κολομβία, στην Ταϊλάνδη, γενικότερα την κλιμάκωση μαζικών κινητοποιήσεων σε όλο τον κόσμο. Η κρατική και επιχειρηματική εξόρυξη όλο και περισσότερων προσωπικών δεδομένων με τα πιο σύγχρονα μέσα δεν κατάφερε να ελαφρύνει το κράτος από την ανάγκη να κάνει τεράστιες επενδύσεις στον στρατό και την αστυνομία και να χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο τον στρατιωτικο-αστυνομικό μηχανισμό στην καταστολή των κοινωνικών αντιστάσεων, από τις ΗΠΑ και τη Βραζιλία μέχρι την Κίνα. Μάλλον οι υπολογιστές και οι αλγόριθμοι δεν αρκούν για την καταστολή των αδικημένων σωμάτων.

Ξεκινώντας λοιπόν από μια διερεύνηση των σχέσεων της «ανθρώπινης φύσης» με την τεχνολογία, θα επιχειρήσουμε να υποστηρίξουμε και να κατανοήσουμε την (α)δυνατότητα των κρατικών βιοπολιτικών τεχνολογιών του ελέγχου σήμερα. Έτσι προσλαμβάνει το πλήρες νόημά της η βασική θέση του William Burroughs στα *Όρια του ελέγ-*

χου, την οποία επαναφέρει ο Gilles Deleuze στις *Κοινωνίες του ελέγχου*: έλεγχος υπάρχει εκεί που δεν υπάρχει ενσωμάτωση, έλεγχος ασκείται εκεί που υπάρχει αντίσταση, έλεγχος είναι το α-δύνατο εγχείρημα να ελεγχθούν οι ροές που διαφεύγουν.

Η ανθρώπινη φύση ως επιθυμητική παραγωγή

«Η εργασία αντίθετα είναι χαλιναγωγημένη [απωθημένη] επιθυμία, συγκρατημένη εξαφάνιση. Μ' άλλα λόγια η εργασία (δια)μορφώνει».

G.W.F Hegel,
Φαινομενολογία του πνεύματος

Στο πεδίο της φιλοσοφίας και της πολιτικής θεωρίας, από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Kant, και από τον Marx μέχρι τους Freud, Reich, Marcuse, Deleuze & Guattari, μπορούμε να διακρίνουμε μια θεωρητική παραγωγή που οδηγεί στην κατασκευή της έννοιας της «επιθυμητικής παραγωγής», ως υλιστικής ερμηνείας της «ανθρώπινης φύσης». Στο περιορισμένο πλαίσιο του παρόντος κειμένου θα αναφερθούμε συνοπτικά σε δύο βασικούς σταθμούς της σχετικής προβληματικής, στο έργο του Karl Marx και το έργο των Gilles Deleuze και Felix Guattari.

Ο Marx ερευνά τη δυνατότητα μιας υλιστικής-νατουραλιστικής «ανθρωπολογίας» στα νεανικά γραπτά του, και κυρίως στα περίφημα *Χειρόγραφα του 1844*. Σύμφωνα με τον Marx των *Χειρογράφων*, ο άνθρωπος είναι πριν από όλα ένα φυσικό, αισθητηριακό ον. Τα φυσικά ανθρώπινα αισθητήρια όργανα συνδέονται με αισθητηριακά αντικείμενα τα οποία και μετασχηματίζουν, παράγοντας τις ιδιαίτερες ανθρώπινες αισθήσεις και απολαύσεις. Η ανθρώπινη παραγωγή των αισθήσεων είναι κοινωνική παραγωγή: «Ο άνθρωπος είναι άμεσα φυσικό ον. Ως φυσικό ον και ως ζωντανό φυσικό ον είναι εξοπλισμένος εν μέρει με φυσικές δυνάμεις, με ζωτικές

δυνάμεις, είναι ένα ενεργό φυσικό ον [...] Το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι ένα ενσώματο, φύσει δυναμικό, ζωντανό, πραγματικό, αισθητηριακό, αντικειμενικό ον σημαίνει ότι έχει πραγματικά, αισθητηριακά αντικείμενα ως αντικείμενο της ουσίας του, της βιοτικής εκδήλωσής του, ή ότι μπορεί να εκδηλώσει τον βίο του μόνο σε πραγματικά, αισθητηριακά αντικείμενα. [...] Ο άνθρωπος ως ένα αντικειμενικό αισθητηριακό ον είναι συνεπώς ένα ον πάσχον και, επειδή είναι ον που αισθάνεται τα δεινά του, είναι ένα περιπαθές ον. Το πάθος (Leidenschaft, ... Passion) είναι η ουσιώδης δύναμη του ανθρώπου η οποία αγωνίζεται ενεργητικά για το αντικείμενό του» (Marx, 2014: 299, 300). Η ανθρώπινη αισθητηριακή παραγωγή αντικειμένων είναι πάντοτε και ταυτόχρονα κοινωνική παραγωγή των ανθρώπινων αισθήσεων, δηλαδή των ανθρώπινων υποκειμένων. «Κάθε ανθρώπινη σχέση του με τον κόσμο, η όραση, η ακοή, η όσφρηση, η γεύση, η αφή, η νόσηση, η εποπτεία, η αίσθηση, η βούληση, η ενέργεια, η αγάπη, εν ολίγοις όλα τα όργανα της ατομικότητάς του, και τα όργανα τα οποία είναι άμεσα μέσω της μορφής τους κοινοτικά όργανα, συνιστούν στην αντικειμενική συμπεριφορά του [...] είναι ανθρώπινη επενέργεια και ανθρώπινα δεινά, συλλαμβανόμενα με ανθρώπινο τρόπο, είναι μια αυτοαπόλαυση του ανθρώπου [...] Η διαμόρφωση των πέντε αισθήσεων είναι μια εργασία της συνολικής μέχρι σήμερα παγκόσμιας ιστορίας» (ό.π.: 275, 276).

Για τον Marx η ατομική ιδιοκτησία των αισθητηριακών αντικειμένων αποτελεί αποξενωμένη έκφραση της αισθητηριακής παραγωγικής δύναμης του ανθρώπου, αποξένωση που κορυφώνεται στην αστική κοινωνία σε συνθήκες επικράτησης της καπιταλιστικής βιομηχανίας. Η κίνηση της ατομικής ιδιοκτησίας εκφράζεται στην κίνηση της παραγωγής και της κατανάλωσης, και αποκαλύπτει την τροχιά της αισθητηριακής παραγωγής του ανθρώπινου και της αποξένωσής του: «Η υλική, άμεσα αισθητηριακή ατομική ιδιοκτησία είναι η υλική αι-

σθητηριακή έκφραση του αποξενωμένου ανθρώπινου βίου. Η κίνησή της – η παραγωγή και η κατανάλωση – είναι η αισθητηριακή αποκάλυψη της κίνησης της μέχρι τώρα παραγωγής, δηλαδή της πραγματοποίησης ή της πραγματικότητας του ανθρώπου [...] Η βιομηχανική παραγωγή αποτελεί την κορύφωση της διαδικασίας: Η ιστορία της βιομηχανίας και η συντελεσμένη αντικειμενική ύπαρξη της βιομηχανίας είναι το ανοιχτό βιβλίο των ανθρώπινων ουσιωδών δυνάμεων, η αισθητηριακά δεδομένη ανθρώπινη ψυχολογία, η οποία μέχρι τώρα δεν συλλαμβανόταν στη συνάφειά της με την ουσία του ανθρώπου, αλλά πάντα μόνο σε μια εξωτερική σχέση χρησιμότητας [...] (όπ.π: 273, 279, 281).

Οι παραπάνω θέσεις δεν χαρακτηρίζουν μόνο τον «νεαρό Marx», αποτελώντας τις υλιστικές, ανθρωπολογικές συντεταγμένες όλου του μετέπειτα μαρξικού έργου, και κυρίως του ιστορικού υλισμού και της κριτικής της πολιτικής οικονομίας. Όπως το θέτει, σε διαφορετικά συμφραζόμενα, ο Αλέξανδρος Χρύσης, η σχέση νεαρού και ώριμου Marx είναι μια σχέση υπέρβασης, «διαλεκτικής άρσης», ενώ το ζήτημα της κομμουνιστικής χειραφέτησης δεν ανάγεται μονοδιάστατα σε ένα θεσμικό/τεχνικό, ούτε σε ένα αποκλειστικά οικονομικό ζήτημα, αλλά απαιτεί τη συνεκτίμηση της θεμελιώδους ανθρωπολογικής/οντολογικής παραμέτρου, τη συνεκτίμηση του κεφαλαιώδους ζητήματος της λεγόμενης «ανθρώπινης φύσης» (Χρύσης, 2014: 21, 30 και επ.). Στις *Θέσεις για τον Feuerbach*, ο Marx τονίζει την ανθρώπινη αισθητηριακή παραγωγή αντικειμένων ως εκείνη την υλιστική, υποκειμενική και ενεργητική δραστηριότητα που παράγει τον ίδιο τον άνθρωπο αντικειμενικά. Στην ημιτελή *Εισαγωγή στη Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ο Marx αναπτύσσει τη διαλεκτική παραγωγής και κατανάλωσης, που συναντήσαμε ήδη στα *Χειρόγραφα του 1844*, η οποία ωθεί τόσο την ανάπτυξη των καταναλωτικών αναγκών και παραγωγικών ικανοτήτων των ανθρώπων, όσο και την ανάπτυξη των αισθητηριακών, βασικών

και πολυτελών αντικειμένων και μέσω ικανοποίησής τους. Αρχικά, ο Marx διακρίνει την παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση και την ανατροφοδότησή της, που έχει ως αντικειμενικό αποτέλεσμα την ιστορική παραγωγή του ανθρώπινου υποκειμένου και των μέσων ικανοποίησής του (Marx, 2010: 319, 321). Χωρίς παραγωγή δεν υπάρχει καμία κατανάλωση, αλλά χωρίς κατανάλωση δεν υπάρχει καμία παραγωγή, αφού «η παραγωγή θα ήταν σε αυτή την περίπτωση άσκοπη». Η κατανάλωση «παράγει την παραγωγή» με δύο τρόπους. Αφενός, γιατί μόνο στην κατανάλωση το προϊόν γίνεται πραγματικό προϊόν, αφού το αντικείμενο αποτελεί προϊόν μόνο σε σχέση με ένα υποκείμενο που το καταναλώνει. Αφετέρου, γιατί «η κατανάλωση δημιουργεί την ανάγκη της παραγωγής, δηλαδή την ιδεατή εσωτερική κινητήρια αιτία της παραγωγής, η οποία αποτελεί προϋπόθεσή της. Η κατανάλωση δημιουργεί το κίνητρο της παραγωγής. Της δημιουργεί το αντικείμενο που δρα στην παραγωγή σαν καθοριστικό του σκοπού της. Αν είναι καθαρό ότι η παραγωγή προσφέρει εξωτερικό το αντικείμενο της κατανάλωσης, τότε είναι εξίσου καθαρό ότι η κατανάλωση θέτει ιδεατά το αντικείμενο της παραγωγής, σαν εσωτερική εικόνα, σαν ανάγκη, σαν κίνητρο και σαν σκοπό. Δημιουργεί τα αντικείμενα της παραγωγής με υποκειμενική ακόμα μορφή. Χωρίς ανάγκη δεν υπάρχει παραγωγή. Αλλά η κατανάλωση αναπαράγει την ανάγκη» (όπ.π: 323, 324).

Ωστόσο, ο Marx επιμένει και στην αντίστροφη επίδραση, της παραγωγής πάνω στην κατανάλωση. Αν η κατανάλωση είναι η πρωταρχική στιγμή της διαλεκτικής, η παραγωγή είναι η καθοριστική στιγμή της: «Η πείνα είναι πείνα, αλλά η πείνα η οποία ικανοποιείται με μαγειρεμένο κρέας που τρώγεται με μαχαίρι και πιρούνι είναι διαφορετική από εκείνη την πείνα η οποία καταβροχθίζει ωμό κρέας με το χέρι, τα νύχια, τα δόντια. Επομένως, από την παραγωγή δεν παράγεται μόνο το αντικείμενο κατανάλωσης, αλλά και ο τρόπος

κατανάλωσης, όχι μόνο αντικειμενικά, αλλά και υποκειμενικά [...] Η ανάγκη που αισθάνεται η κατανάλωση για το αντικείμενο δημιουργείται από την αντίληψη της ύπαρξης του αντικειμένου. Το αντικείμενο της τέχνης –και κάθε άλλο προϊόν– δημιουργεί ένα κοινό το οποίο είναι φιλότεχνο και με αναπτυγμένο αισθητικό κριτήριο. Η παραγωγή παράγει επομένως όχι μόνο το αντικείμενο για το υποκείμενο, αλλά και το υποκείμενο για το αντικείμενο» (όπ.π: 324). Και συμπεραίνει ότι: «Η παραγωγή παράγει επομένως την κατανάλωση: α) Δημιουργώντας γι' αυτήν το υλικό της, β) καθορίζοντας τον τρόπο της κατανάλωσης, γ) δημιουργώντας στον καταναλωτή την ανάγκη για τα προϊόντα που μόλις η ίδια τοποθέτησε ως αντικείμενα. Παράγει επομένως το αντικείμενο της κατανάλωσης, τον τρόπο της κατανάλωσης, το κίνητρο της κατανάλωσης. Την ίδια στιγμή η κατανάλωση παράγει την προδιάθεση του παραγωγού, παρακινώντας τον σαν ανάγκη που καθορίζει τον σκοπό του [...] Η κατανάλωση ως χρεία, ως ανάγκη, αποτελεί ένα εσωτερικό στοιχείο της παραγωγικής δραστηριότητας [...] Το άτομο παράγει ένα αντικείμενο και επιστρέφει μέσω της κατανάλωσής του στον εαυτό του, αλλά σαν παραγωγικό και αυτο-αναπαραγόμενο άτομο. Η κατανάλωση εμφανίζεται, λοιπόν, ως στοιχείο της παραγωγής» (όπ.π: 325, 327)

Στο *Κεφάλαιο*, ο Marx εκκινεί τη διαλεκτική ανάλυσή του από το βασικό κύτταρο του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, το εμπόρευμα, στο οποίο διακρίνει αρχικά δύο θεμελιώδεις διαστάσεις, την αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία. Αξία χρήσης το εμπόρευμα έχει ως απλό, χρήσιμο και ωφέλιμο προϊόν που προορίζεται για κατανάλωση, και η χρησιμότητα/ωφελιμότητα του εμπορεύματος καθορίζεται από τη διαλεκτική των αναγκών και επιθυμιών με την παραγωγική διαδικασία. Όπως γράφει στην πρώτη σελίδα του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*: «Το εμπόρευμα είναι πριν απ' όλα ένα εξωτερικό αντικείμενο, ένα πράγμα που με τις ιδιότητές του ικανοποιεί οποιοδήποτε είδος ανθρώπινες ανάγκες. Η φύση

αυτών των αναγκών, αν λ.χ προέρχονται από το στομάχι ή από τη φαντασία, δεν αλλάζει σε τίποτα την υπόθεση. Δεν πρόκειται εδώ για το πώς το πράγμα ικανοποιεί άμεσα σα μέσο συντήρησης, δηλαδή σα μέσο απόλαυσης, ή έμμεσα σα μέσο παραγωγής». Στη συνέχεια, ο Marx παραθέτει επιδοκιμαστικά, στην υποσημείωση 2, τον Nicolas Barbon: «Η επιθυμία προϋποθέτει την ανάγκη. Είναι η όρεξη του πνεύματος και είναι τόσο φυσική όσο και η πείνα για το σώμα... Τα περισσότερα πράγματα έχουν αξία γιατί ικανοποιούν τις ανάγκες του πνεύματος» (Marx, 2002: 49).

Οι Deleuze και Guattari ανακατασκευάζουν την κλασική έννοια της ανθρώπινης φύσης ως επιθυμητικής παραγωγής εμπνεόμενοι από διάφορες πηγές, τον Kant, τον Freud, τον Reich, τον Lacan. Η βασική πηγή έμπνευσής τους, όμως, είναι ο Marx και τα *Χειρόγραφα του 1844*, παραπέμποντας στην ερμηνεία τους από τον Gerard Granel (L ontologie marxiste de 1844): «[...] Δεν υπάρχει ούτε η διάκριση άνθρωπος-φύση: η ανθρώπινη ουσία της φύσης και η φυσική ουσία του ανθρώπου ταυτίζονται μέσα στη φύση ως παραγωγή ή βιομηχανία, ταυτίζονται δηλαδή ακόμη και μέσα στη ζωή του ανθρώπου ως μέλους του ανθρώπινου γένους. Η βιομηχανία δεν μπορεί να νοηθεί πλέον ως μία εξωτερική σχέση χρησιμότητας αλλά στη ριζική της ταυτότητα με τη φύση ως παραγωγή του ανθρώπου από τον άνθρωπο». Παραδειγματική οπτική γωνία παρατήρησης της «ανθρώπινης φύσης» και της επιθυμητικής παραγωγής, όπως αυτή προσδιορίζεται κοινωνικο-ιστορικά, αποτελεί το σχιζοφρενικό παραλήρημα: «Δεν έχουμε την αξίωση να ορίσουμε έναν νατουραλιστικό πόλο της σχιζοφρένειας. Εκείνο που ως άτομο, ως γένος ζει ο σχιζοφρενικός δεν είναι καθόλου ειδικός πόλος της φύσης αλλά η φύση ως διαδικασία παραγωγής. Τι θα πει εδώ “διαδικασία”; Είναι πιθανό, σ' ένα ορισμένο επίπεδο, η φύση να ξεχωρίζει από τη βιομηχανία: από μια πλευρά, η βιομηχανία αντιτίθεται στη φύση, από μίαν άλλη, αντλεί υλικά απ' αυτήν, από μια τρίτη, τις επι-

στρέφει τα απορρίμματά της κτλ. Αυτή η σχέση διάκρισης: άνθρωπος-φύση, βιομηχανία-φύση, κοινωνία-φύση, καθορίζει ακόμη και μέσα στην κοινωνία τη διάκριση μεταξύ αυτόνομων σχετικά σφαιρών, που θα τις ονομάσουμε “παραγωγή”, “διανομή”, “κατανάλωση” [...] άνθρωπος και φύση δεν είναι σαν δύο όροι που στέκουν ο ένας αντίκρου στον άλλον, ακόμη κι αν τους εκλάβουμε υπό μία σχέση αιτίας, κατανόησης ή έκφρασης (αιτία-αποτέλεσμα, υποκειμένο-αντικείμενο κτλ.), αλλά μόνο μία και μόνη ουσιαστική πραγματικότητα του παραγωγού και του προϊόντος. Ως διαδικασία, η παραγωγή υπερβαίνει τις ιδεατές κατηγορίες και σχηματίζει έναν κύκλο που ανάγεται στην επιθυμία ως εμμενή αρχή. Για αυτό και η επιθυμητική παραγωγή είναι η ουσιαστική κατηγορία μιας υλιστικής ψυχιατρικής που καθορίζει και μεταχειρίζεται τον σχιζό ως Homo natura [...] Η σχιζοφρένεια είναι το σύμπαν των επιθυμητικών, παραγωγικών και αναπαραγωγικών μηχανών, η οικουμενική πρωτογενής παραγωγή ως “ουσιαστική πραγματικότητα του ανθρώπου και της φύσης”» (Deleuze & Guattari, 2016: 15-16). Έτσι λοιπόν, υποστηρίζουν ότι η παραδοσιακή φιλοσοφική και ψυχαναλυτική θέση που ορίζει την επιθυμία ως μία έλλειψη αντικειμένου είναι ιδεαλιστική, ενώ η υλιστική ψυχιατρική ορίζει την επιθυμία ως παραγωγή, «βιομηχανική» παραγωγή του αντικειμένου-υποκειμένου ως προϊόντος: «Αν η επιθυμία παράγει, παράγει κάτι πραγματικό. Αν η επιθυμία είναι παραγωγός, μπορεί να είναι μόνο εντός πραγματικότητας, και παραγωγός πραγματικότητας [...] η αντικειμενικότητα του ανθρώπου, το αντικειμενικό είναι του ανθρώπου, για το οποίο να επιθυμείς σημαίνει να παράγεις, να παράγεις πραγματικά [...] Οι επαναστάτες, οι καλλιτέχνες, οι οιωνοσκόποι αρκούνται να είναι αντικειμενικοί, τίποτε άλλο από αντικειμενικοί: νιώθουν ότι η επιθυμία αγκαλιάζει τη ζωή με μια παραγωγική ισχύ, και την αναπαράγει τόσο εντονότερα όσο λιγότερες είναι οι ανάγκες της» (ό.π.π: 38, 39).

Σε τι συνίσταται η «ανθρώπινη φύση»; Ορισμένα ευρήματα των νευροεπιστημών

Η σταδιακή χαρτογράφηση του ανθρώπινου γονιδιώματος και η ανάπτυξη της εξελικτικής θεωρίας, ειδικότερα της εξελικτικής θεώρησης του ανθρώπινου σώματος και του εγκεφάλου, ανοίγουν νέους δρόμους στην αποσαφήνιση των κλασικών φιλοσοφικών ερωτημάτων και στην επεξεργασία νέων απαντήσεων. Το ερώτημα ειδικά της «ανθρώπινης φύσης» μεταφράζεται πλέον στους σύγχρονους όρους των επιστημών, και ιδιαίτερα του κλάδου των νευροεπιστημών. Όσα ακολουθούν θα προσπαθήσουν να ικνηλατήσουν ορισμένα ευρήματα που προσπορίζει η σύγχρονη έρευνα, απέχοντας πολύ από το στάδιο των οριστικών απαντήσεων.

Σύμφωνα με τον Michael Gazzaniga, το εξελικτικό συμβάν που γέννησε τις μοναδικές ανθρώπινες ικανότητες θα πρέπει να αποτυπώθηκε υλικά στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να διατυπώσουμε για το πώς και το πότε συντελέστηκε αυτή η κοσμογονική αλλαγή. Εκείνο, ωστόσο, που μπορούμε να ερευνήσουμε επιστημονικά και πειραματικά, εξασφαλίζοντας μια μεγαλύτερη βεβαιότητα των τελικών της συμπερασμάτων, ήταν το εξελικτικό αποτύπωμα αυτού του ιστορικού συμβάντος στον ανθρώπινο εγκέφαλο, που τον κάνει μοναδικό σε σχέση με εκείνον των υπόλοιπων ζώων, από το επίπεδο της μακροσκοπικής ανατομικής μέχρι το κυτταρικό και το μοριακό επίπεδο. Μια πρώτη, γενική διαπίστωση είναι ότι «ο εγκέφαλός είναι μεγαλύτερος από το αναμενόμενο για τους ανθρωποειδείς πιθήκους. Ο νεοφλοιός είναι τρεις φορές μεγαλύτερος από το προβλεπόμενο για το μέγεθος του σώματός τους. Οι περιοχές του νεοφλοιού και της παρεγκεφαλίδας είναι μεγαλύτερες από το αναμενόμενο. Έχουμε περισσότερη λευκή ουσία, που σημαίνει ότι πιθανώς έχουμε περισσότερες συνδέσεις. Και τώρα ανακαλύπτουμε επιπλέον μικροσκοπικές διαφο-

ρές στις φλοιικές μικροστίλες, ό,τι και αν είναι αυτές» (Gazzaniga, 2011: 51). Υπάρχουν όμως και πιο ειδικά ανθρώπινα γνωρίσματα, που ακόμη βρίσκονται υπό διερεύνηση. Αρχικά, ο Gazzaniga αναφέρει ορισμένα γονίδια, που εμφανίζουν διαφορές στον άνθρωπο σε σχέση με άλλα θηλαστικά, και τα οποία συνδέονται με την ανάπτυξη των γλωσσικών ικανοτήτων: μικροκεφαλίνη, ASPM, CDK5RAP2, CENPJ, APAFI, CASP3, FOXP2 κ.ά. Όσον αφορά το γονίδιο FOXP2, η έρευνα έδειξε πως ειδικά στον άνθρωπο επηρεάζει τον τρόπο που οι νευρώνες προεκτείνουν αποφύσεις ώστε να έρθουν σε επαφή με άλλους νευρώνες, και τον τρόπο επεξεργασίας των σημάτων σε διάφορα τμήματα του εγκεφάλου που σχετίζονται με την κινητική εκμάθηση (Pääbo, 2019: 428). Επιπλέον, μια συγκριτική μελέτη έχει υποστηρίξει πως 91 γονίδια που εκφράζονται με διαφορετικό τρόπο στον ανθρώπινο φλοιό σε σύγκριση με τον χιμπατζή, εκ των οποίων το 90% είναι υπερρρυθμισμένα, δηλαδή, με αυξημένα επίπεδα έκφρασης στον άνθρωπο (Gazzaniga, 2011: 34, 64, 67). Έπειτα, ο Gazzaniga τονίζει την ανακάλυψη, από τον Giacomo Rizzolatti και τους συνεργάτες του, της ύπαρξης ενός εκτεταμένου συστήματος κατοπτρικών νευρώνων (οι λεγόμενοι νευρώνες-κάτοπτρα) που ωθούν τον άνθρωπο σε εκτεταμένα και υπερδραστικά, σε σύγκριση με τα άλλα ζώα και ειδικά με τους πιθήκους, μιμητική συμπεριφορά και μάθηση, αποδίδοντας νέες, αποκλειστικά ανθρώπινες ικανότητες κατά την εξέλιξη του φλοιού (όπ.π: 60). Τέλος, τονίζει τη μοναδική πλευρική εξειδίκευση του εγκεφάλου του ανθρώπινου εγκεφάλου: «Ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα που προκύπτουν από τις έρευνες σε διηρημένους εγκεφάλους είναι ότι το αριστερό ημισφαίριο παρουσιάζει σοβαρούς περιορισμούς στις αντιληπτικές λειτουργίες και το δεξιό ημισφαίριο ακόμη πιο σοβαρούς περιορισμούς στις γνωστικές λειτουργίες. Το μοντέλο, επομένως, υποστηρίζει ότι η πλευρική εξειδίκευση αντανάκλα την ανάδυση νέων δεξιοτήτων και τη διατήρηση άλλων. Η

φυσική επιλογή επέτρεψε αυτή την περιέργη κατάσταση πραγμάτων, διότι το μεσολόβιο συνδύασε αυτές τις εξελίξεις σε ένα λειτουργικό σύστημα που μόνο καλύτερο έγινε ως μηχανισμός λήψης αποφάσεων» (όπ.π: 50, 55, 57, 59).

Πώς θα συνοψίζαμε όλες αυτές τις νευροβιολογικές διαφορές που χαρακτηρίζουν το ανθρώπινο ζώο σε σχέση με άλλα ζώα, σε μία *συνισταμένη ικανότητα* που θα όριζε την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου μέσα στο φυσικό κόσμο; Έχουν προταθεί διάφορες απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα, με κυρίαρχη εκείνη που θέτει τη *λογική ικανότητα* ως ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου. Ωστόσο, η *λογική ικανότητα* έχει η ίδια λογικές και βιολογικές προϋποθέσεις. Αυτή προϋποθέτει μια τομή στην ανθρώπινη ικανότητα για φαντασία και μια τομή στην ανθρώπινη ικανότητα για επιθυμία.

Αναζητώντας τις ρίζες της ανθρώπινης δημιουργικότητας

Η σχετική ερωτηματοθεσία θα μπορούσε να εκκινεί συλλογιστικά από μια αρχαιολογική, ιστορική παρατήρηση. Ο συντριπτικός αριθμός ανθρώπινων τεχνουργημάτων που έχουν βρεθεί φιλοτεχνήθηκαν τα τελευταία 40.000 χρόνια, ενώ το ιστορικό διάστημα πριν από 70.000-40.000 χρόνια θεωρείται εκείνο στο οποίο συντελέστηκε μια Γνωσιακή Επανάσταση του ανθρώπινου είδους, προϋπόθεση για τις αγροτικές, βιομηχανικές, πολιτισμικές και επιστημονικές επαναστάσεις που ακολούθησαν. «Υπήρξε πράγματι μια έκρηξη καλλιτεχνικής και δημιουργικής δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένων των έργων ζωγραφικής και χαρακτικής των σπηλαίων από την Αυστραλία μέχρι την Ευρώπη, των περίπου δέκα χιλιάδων γλυπτών και εγχάρακτων αντικειμένων από ελεφαντόδοντο, κόκαλο, κεχριμπάρι, πέτρα, ξύλο και πηλό που βρέθηκαν σε όλη την Ευρώπη και τη Σιβηρία, καθώς και των εξελιγμένων εργαλείων, τις βελόνες ραψίματος, λάμπες πετρελαίου, καμάκια για ψάρε-

μα, εκτοξευτήρες δοράτων, τρυπάνια και σχοινί» (Gazzaniga, 2011: 341, 342). Αυτή η άνευ προηγουμένου έκρηξη της ανθρώπινης δημιουργικότητας είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή τέχνης και τεχνικής, καλλιτεχνικών έργων και κυνηγετικών-τροφοσυλλεκτικών εργαλείων και όπλων: «Πράγματι, βλέπουμε μία πολιτισμική έκρηξη που ξεκινά πριν από 40.000 χρόνια στην Ευρώπη καθώς δημιουργούνται τα πρώτα έργα τέχνης. Προτείνω πως αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τις νέες συνδέσεις μεταξύ των τομέων της τεχνικής νοημοσύνης, της κοινωνικής νοημοσύνης και της γνώσης του φυσικού κόσμου. Οι τρεις αυτές γνωσιακές διαδικασίες, που μέχρι πρότινος ήταν απομονωμένες μεταξύ τους, τώρα συν-λειτουργούν, δημιουργώντας τη νέα γνωσιακή διαδικασία που ονομάζουμε οπτικό συμβολισμό, ή απλώς “τέχνη” [...] Καθ’ όλη τη διάρκεια της Ανώτερης Παλαιολιθικής περιόδου μπορούμε να δούμε τις διαδικασίες της καινοτομίας και του πειραματισμού να λαμβάνουν χώρα, οδηγώντας σε συνεχή παραγωγή νέων κυνηγετικών όπλων [...] Πολλά από τα έργα τέχνης μπορούν πράγματι να θεωρηθούν ως ένας εντελώς νέος τύπος εργαλείων: πρόκειται για εργαλεία για την αποθήκευση πληροφοριών, τα οποία παράλληλα βοηθούν στην ανάκληση πληροφοριών που βρίσκονται αποθηκευμένες στον νου [...]» (Mithen, 2010: 236, 246, 247). Μια τεράστια αλλαγή της συνδετικότητας του ανθρώπινου εγκεφάλου, που αναδύθηκε στο εύφορο υπόδαφος των άλλων χαρακτηριστικών ιδιοτήτων του, του επέτρεψε να μπορεί να διακρίνει την αλήθεια από το φανταστικό, να μπορεί να κατανοήσει πληροφορίες ως συγκυριακά και τοπικά αληθείς μέσα σε συγκεκριμένες καταστάσεις, να μπορεί να διανοηθεί την προσποίηση: «Αυτή η μοναδική ικανότητα τούς κατέστησε ευέλικτους και προσαρμόσιμους σε διάφορα περιβάλλοντα, ικανούς να ξεφύγουμε από τα άκαμπτα συμπεριφορικά πρότυπα στα οποία υπόκεινται τα άλλα ζώα. Η φαντασία επέτρεψε σε έναν από εμάς, πριν από χιλιάδες χρόνια, να κοιτάξει έναν τοίχο σε ένα άδειο

σπήλαιο στη Γαλλία και να αποφασίσει να τον καλλωπίσει με μια μικρή τοιχογραφία [...] η αιτία που πυροδότησε αυτή την αλλαγή στη συνδετικότητα παραμένει άγνωστη. Να οφειλόταν άραγε σε μια αλλαγή στον προμετωπιαίο φλοιό ως αποτέλεσμα κάποιας μικρής γενετικής μετάλλαξης ή ήταν μια πιο βαθμιαία διαδικασία; Κανείς δεν ξέρει» (Gazzaniga, 2011: 388, 388). Εδώ η φαντασιακή ικανότητα προβάλλει συλλογιστικά, και με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα της πρώτης ανθρώπινης τέχνης και τεχνικής, ως ο αποφασιστικός παράγοντας κίνησης της ανθρώπινης ιστορίας, έναντι της ανθρώπινης λογικής ικανότητας. Ωστόσο αν, σύμφωνα με την εξελικτική θεωρία, «ο εγκέφαλος δραστηριοποιείται από ανάγκες που εξυπηρετούσαν τη βιολογική αρμοστικότητα στο περιβάλλον των προγόνων του, όπως η τροφή, το σεξ και η επιτυχής αναπαραγωγή, η ασφάλεια και η επαγρύπνηση για θηρευτές, η φίλια και η κοινωνική θέση» (όπ.π: 345), τότε η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου θα πρέπει να εντοπίζεται σε ένα επίπεδο από την ανθρώπινη ικανότητα του λόγου και της φαντασίας, στους νευροβιολογικούς μηχανισμούς παραγωγής και ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών και των επιθυμιών μέσα στο ιστορικό περιβάλλον που ασκεί τις πιέσεις προσαρμογής.

Σε αντίθεση με τη λογοκεντρική νευροεπιστήμη, η *συναισθηματική νευροεπιστήμη* επικεντρώνεται στα πιο αρχαϊκά συναισθηματικά συστήματα που δίνουν ώθηση στη δραστηριότητα του νεοφλοιού, αναζητώντας τις διαφορές των ανθρώπινων συναισθημάτων σε σχέση με τα υπόλοιπα ζώα. Αποτελώντας εκδοχή της συναισθηματικής νευροεπιστήμης, ένας αναδυόμενος, ήδη ευρέως αναγνωρισμένος κλάδος της επιστημονικής και κλινικής γνώσης, η *νευροψυχανάλυση*, της επιτρέπει την κατανόηση των νευροβιολογικών δεδομένων σε ένα φροϋδικό, μεταψυχολογικό και κοινωνιολογικό εννοιολογικό πλαίσιο. Γνωστά μέλη και υποστηρικτές της νευροψυχαναλυτικής κοινότητας αποτελούν, μεταξύ άλλων, και οι Jaak Panksepp, Mark

Solms, Eric Kandel, Antonio Damasio, Joseph LeDoux. Από τη σκοπιά της υλιστικής διαλεκτικής, και εμπνεόμενοι από τη «συναισθηματική νευροεπιστήμη» και τη νευροψυχαναλυτική προσέγγιση, θα πρέπει να επικεντρωθούμε στη σωματική και ενορμυτική βάση των ανθρώπινων συναισθημάτων, κατ' επέκταση της ανθρώπινης συνείδησης, για να συλλάβουμε σε αυτό το επίπεδο, εξελικτικά και λογικά πριν την ανάπτυξη του νεοφλοιού, ποια είναι η υλική ιδιαιτερότητα του ανθρώπινου όντος, η ειδικά «ανθρώπινη» φύση και άρα ο κινητήρας της ειδικά «ανθρώπινης» ιστορίας.

Σύμφωνα με τη βασική θέση του Panksepp και του ρεύματος της συναισθηματικής νευροεπιστήμης, οι πιο πρωτόγονοι, συναισθηματικοί μηχανισμοί του εγκεφάλου αναμφίβολα ελέγχουν τις λειτουργίες των ανώτερων εγκεφαλικών λειτουργιών, από τη μάθηση μέχρι τη σκέψη. Ο Panksepp διακρίνει τέσσερα βασικά συστήματα συγκινήσεων που εδράζονται σε νευρωνικά κυκλώματα του εγκεφάλου, αυτό της «αναζήτησης» (seeking), του «φόβου» (fear), της «μανίας» ή αγωνίας – μανίας (anger/rage) και του «πανικού» ή αποχωρισμού – λύπης (panic, separation – distress), και προσθέτει τρία υποσυστήματα, της «φροντίδας» (care), της «ηδονής» (lust) και του «παιχνιδιού» (play). Το σύστημα Αναζήτησης αποτελεί το θεμελιώδες σύστημα συγκινήσεων, που πυροδοτεί όλα τα άλλα. Αυτό το σύστημα ανταποκρίνεται στις ομοιοστατικές ανάγκες των ζώων (φαγητό, νερό, ασφάλεια κ.ά.) παρωθώντας στην αναζήτηση του επιθυμητού αντικειμένου και στην κατανάλωσή του, και απαντάται στο ανθρώπινο ζώο. Η νευροανατομική έρευνα υποδεικνύει τις βασικές νευροβιολογικές περιοχές και διεργασίες που συγκροτούν το σύστημα Αναζήτησης. Ο Panksepp υποστηρίζει μια τέτοια «εντοπιστική» προσέγγιση, ωστόσο απευθύνει προειδοποίηση για την αποφυγή των κινδύνων του αναγωγισμού. Στο βιβλίο του *Συναισθηματική νευροεπιστήμη (Affective Neuroscience)* επισημαίνει: «Οι επιθυμίες και οι φιλοδοξίες της ανθρώπινης καρδιάς είναι ατέ-

λειωτες. Είναι αφελές να τις αποδώσει κανείς σε ένα απλό σύστημα του εγκεφάλου. Αλλά αδρανοποιούνται όταν συγκεκριμένα συστήματα του εγκεφάλου, κυκλώματα ντοπαμίνης CDA που προκύπτουν από πυρήνες του μεσεγκεφάλου, καταστρέφονται» (Panksepp, 1998: 144). Στη μεταγενέστερη *Αρχαιολογία του νου*, που συγγράφει μαζί με την Lucy Biven, επιχειρηματολογεί πιο συγκεκριμένα:

«Το σύστημα Αναζήτησης λειτουργεί μέσω της ντοπαμίνης, αλλά δεν είναι περιορίζεται μόνο από την άμεση δράση του νευροδιαβιβαστή. Αποτελεί μια πολύπλοκη μηχανή παραγωγής πεποιθήσεων και γνώσεων. Μην απορούμε που αρκετοί το περιγράφουν ακόμα ως το σύστημα ανταμοιβής του εγκεφάλου. Αυτό το αρχέγονο σύστημα είναι αυτό που ενεργοποιεί εμάς, αλλά και όλα τα ζώα, να κυνηγάμε τις “ανταμοιβές” της και να κινητοποιούμαστε μέσα στον κόσμο [...] Ανατομικά, εκτείνεται από την κοιλιακή καλυπτήρια περιοχή στους τρεις βασικούς σταθμούς: 1) στην έσω τηλεγκεφαλική δεσμίδα και τον πλάγιο υποθάλαμο και φτάνει στον 2) επικλινή πυρήνα και 3) στον μέσο προμετωπιαίο φλοιό μέσω των μεσολιμβικών και των μεσοφλοιικών ντοπαμινεργικών οδών [...] Κάποιοι από τους κύριους νευρώνες αυτού του συστήματος (οι ντοπαμινεργικοί της κοιλιακής καλύπτρας) δέχονται άφθονα προσαγωγή ερεθίσματα από άλλα μέρη του εγκεφάλου. Όπως αναφέραμε, δίνει επίσης και πολλές εκροές σε αρκετές από τις ανώτερες περιοχές του εγκεφάλου, και πιο ειδικά, στον επικλινή πυρήνα, βασικό σταθμό για την μάθηση εκ κινήτρου (appetitive learning). Σε κάποια κατώτερα θηλαστικά, π.χ. οι αρουραίοι, οι ανερχόμενοι ντοπαμινεργικοί κλάδοι δεν προβάλλουν πέραν του μετωπιαίου φλοιού. Ωστόσο, στους ανθρώπους η δυναμική αυτού του συστήματος φτάνει μακρύτερα, μέχρι και τις αισθητικοαντιληπτικές φλοιικές περιοχές στην οπίσθια μοίρα του εγκεφάλου. Στοιχείο συμβατό με το γεγονός πως στο σύστημα Αναζήτησης των ανθρώπων προκύπτουν γνωστικές λειτουργίες που δεν αντιστοιχίζονται σαφώς με

ομόλογες στα υπόλοιπα ζώα [...] (Biven & Panksepp, 2012: Chapter 3)¹.

Ο ανθρώπινος φλοιός και ο νεοφλοιός, ως εξελικτικά μεταγενέστερα επίπεδα, αντεπιδρούν στα εξελικτικά προγενέστερα συναισθηματικά συστήματα και τροποποιούν τις συγκινησιακές αισθήσεις, διαμορφώνοντας την ειδικά ανθρώπινη επιθυμία. Στον άνθρωπο λοιπόν, το σύστημα Αναζήτησης εξοπλίζεται με τον ανεπτυγμένο του νεοφλοιό, με αποτέλεσμα μια επιθυμία πιο παραγωγική, δημιουργική (μέσω και φαντασίας κ.λπ.). Επομένως, η Αναζήτηση στον άνθρωπο αλληλοτροφοδοτείται με τη στρατηγική σκέψη και τον ανεπτυγμένο ανθρώπινο νεοφλοιό, και έτσι αναβαθμίζεται με ένα προηγμένο σύστημα ανάλυσης, επεξεργασίας, κατανόησης, επίλυσης προβλημάτων, μάθησης και πρόγνωσης. Όπως τονίζουν οι Biven και Panksepp: «[...] ο νεοφλοιός δεν προσφέρει την ίδια του την κινητοποίηση. Ο νεοφλοιός ενεργοποιείται από τα υποφλοιικά συναισθηματικά συστήματα. Είναι το υποφλοιικό σύστημα SEEKING που σε βοηθάει να ενεργοποιήσεις τον νεοφλοιό σου [...] Με παρόμοιο τρόπο, τα συστήματα SEEKING των αρχιτεκτόνων, των συγγραφέων, των καλλιτεχνών, των πολιτικών και των επιστημών να ανακαλύψουν νέους και καλύτερους τρόπους να επιλύουν προβλήματα και να εκφράζουν τους εαυτούς τους. Αυτό το σύστημα ενεργοποιεί όλη την ανθρώπινη δημιουργικότητα –έχει αποτελέσει την πνευματική μηχανή όλων των πολιτισμών [...]– ο νεοφλοιός, η πηγή της ανθρώπινης διάνοιας είναι ο υπηρέτης των συναισθηματικών συστημάτων. Το σύστημα SEEKING αναγκάζει το νεοφλοιό να βρει τρόπους για να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες: αγροκαλλιέργεια, ανατροφή ζώων, χτίσιμο άνετων καταλυμάτων, ύφανση προστατευτικών ενδυμάτων [...] Το σύστημα Αναζήτησης ωθεί τον νεοφλοιό να επινοήσει τρόπους ικανοποίησης των επιθυμιών. Δεν καλλιεργούμε και δεν αρμεγούμε αγελάδες

απλά. Φτιάχνουμε σοκολάτα. Τα ρούχα δεν είναι απλά για προστασία αλλά και για ομορφιά και για σεξουαλική γοητεία. Τα μεγάλα και μοναδικά επιτεύγματα της ανθρωπότητας, προϊόντα των καταπληκτικών της νεοφλοιών, ριζώνουν στέρεα στην ψυχική ενέργεια που παρέχεται από αυτό το σύστημα» (ό.π.).

Το αποτέλεσμα είναι μια ανθρώπινη επιθυμία πιο παραγωγική και δημιουργική, σε σχέση με των υπόλοιπων ζώων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αναφέρει ο Panksepp, είναι ότι, σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης, το σύστημα Αναζήτησης των ανθρώπων, θα ενεργοποιήσει τις εκπαιδευμένες δεξιότητες της μέσω της ενεργοποίησης των νοητικών και σχεδιαστικών ικανοτήτων του νεοφλοιού, στην περίπτωση των πυρσοβιστών. Σύμφωνα με τον Mark Solms, το σύστημα Αναζήτησης των Wright & Panksepp μοιάζει πολύ με τη φροϋδική libido. Το σύστημα Αναζήτησης αποτελεί τη νευροβιολογική προϋπόθεση της αρχής αναζήτησης της ηδονής. Διεγείρεται από τις ζωτικές ανάγκες της ομοιοστατικής ισορροπίας, και στον άνθρωπο τις υπερβαίνει διαλεκτικά, ικανοποιώντας τις με εξωτερικά αντικείμενα, μερικά από τα οποία ικανοποιούν επιπλέον μορφές ηδονής, μετατεθειμένες πέρα από τη σφαίρα των βιολογικών αναγκών (Solms, 2012).

Ανθρώπινη φύση και τεχνική

Τί είναι η τεχνική, και ποια η σχέση τους με την ανθρώπινη φύση; Το ερώτημα αυτό απασχολούσε διαχρονικά τη φιλοσοφία και την κοινωνιολογία, από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Heidegger και από τον Marx μέχρι τους Mumford, McLuhan και Ellul. Το 1954 ο Martin Heidegger δημοσιεύει ένα κείμενο που τιτλοφορείται *Το Ερώτημα για την Τεχνική* και αποτελεί ώριμο καρπό του χαιντεγκεριανού στοχασμού των μεταπολεμικών χρόνων. Ο Heidegger αναζητά την ουσία της Τεχνικής πίσω από της συμβατικούς ορισμούς που την αντιμετωπίζουν απλώς ως «μέσο για την επίτευξη σκοπών» ή

1.. Ευχαριστώ τον Γιάννη Πολίτη για τη μετάφραση στα ελληνικά του αποσπάσματος.

ως «δραστηριότητα του ανθρώπου». Εκκινώντας από αυτούς τους ορισμούς, κατανοεί την εργαλειακή τεχνική ως μορφή αιτιότητας με την έννοια της ανθρώπινης παραγωγής αποτελεσμάτων από κάποιο αίτιο, και ανατρέχει στις τέσσερις μορφές αιτιότητας που διακρίνει ο Αριστοτέλης (*υλικό αίτιο, ειδικό αίτιο* –που σχετίζεται με τη μορφή, το είδος–, *ποιητικό αίτιο, τελικό αίτιο*), προσπαθώντας να κατανοήσει την αιτιότητα εν γένει. Για το σκοπό αυτό, θα ανασύρει την αρχαιοελληνική έννοια της ποιήσης, που αποδίδει στο γερμανικά ως *hervorbringen* (*her-vor-bringen*) με τη σημασία του «*αφήνω κάτι να έρχεται*», αφήνω το μη εισέτι παρόν-ον να έρχεται στην παρουσία. Ο Heidegger παραθέτει ένα απόσπασμα του Πλάτωνα από το *Συμπόσιο* (205b): «πάσα αιτία [*«άφεση της έλευσης»* (*Veranlassung*)] για καθετί που από το μη-παρόν-ον μεταβαίνει και οδεύει στην παρουσία είναι ποιήσις, είναι παρ-άγειν [*άγειν στην παρουσία* (*Her-vor-bringen*)]». Ο Γερμανός φιλόσοφος θεωρεί τη *χειροτεχνική παραγωγή*, το *καλλιτεχνικό-ποιητικό άγειν* αλλά και τη φύση ως διαφορετικά *hervorbringen*, μορφές *ποίησης*. Στη φύση το παρόν-ον έχει εντός του τη δυνατότητα του αυτο-παραγόμενου ξεσπάσματος, της διαρρηγνυόμενης διάνοιξης που εμπεριέχεται στο *hervorbringen*, όπως στο άνθος που διανοίγεται σε άνθηση, από το οποίο δηλαδή αυτο-παρ-άγεται άνθηση. Αντίθετα, το παρ-αγόμενο από τον τεχνίτη ή τον καλλιτέχνη εμπεριέχει τη δυνατότητα της διάνοιξης και παρ-αγωγής όχι εντός εαυτού αλλά μέσα σε έναν άλλο, στον τεχνίτη και τον καλλιτέχνη (Heidegger, 2011: 170, 171). Για τον Heidegger, η παραγωγή εν γένει είναι κίνηση από τη συγκάλυψη στην εκκάλυψη, κίνηση αποκάλυψης της α-λήθειας του Είναι. Σε κάθε παραγωγική κατασκευή αποκαλύπτεται εκείνο που πρέπει να παρ-αχθεί και να από-καλυφθεί, το *Είναι* το οποίο αγγίζει υπαρξιακά το ανθρώπινο *Dasein*, και η τεχνική, και η τέχνη, είναι τρόποι αυτού του αποκαλύπτειν (όπ.π: 173- 175).

Ωστόσο, αυτό το χειροτεχνικό και καλλιτεχνικό, παραγωγικό-τεχνικό απο-

καλύπτειν, που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο *Dasein*, διαφέρει από την ειδικά σύγχρονη, νεωτερική τεχνική: «Εκείνο το αποκαλύπτειν ωστόσο, που κυριαρχεί ολοσχερώς επί της σύγχρονης τεχνικής, δεν εκπτώσσεται σε ένα παρ-άγειν με το νόημα της ποιήσεως. Η δεσπόζουσα στη σύγχρονη τεχνική πράξη αποκάλυψης είναι μια πρόκληση, που εγείρει την παράλογη απαίτηση στη φύση να προμηθεύει ενέργεια, η οποία δύναται ως τέτοια να εξαγάγει και να συσσωρεύεται. Μήπως το ίδιο δεν ισχύει και για τον παλιό ανεμόμυλο; Όχι. Τα πτερύγιά του, είναι αλήθεια, γυρίζουν με τον άνεμο και άμεσα αφήνονται πλήρως στην πνοή του. Παρ' όλα αυτά, ο ανεμόμυλος δεν απορροφά ενέργεια από τα ρεύματα του αέρα, προκειμένου να την συσσωρεύει. Μια περιοχή, απεναντίας, προκαλείται στην εξόρυξη άνθρακα και μεταλλευμάτων. Η γη τώρα αποκαλύπτεται ως ανθρακοφόρος περιοχή, το έδαφος ως κοίτασμα μεταλλευμάτων. [...] Το αποκαλύπτειν, που διέπει πλήρως τη σύγχρονη τεχνική, έχει τον χαρακτήρα του θέτειν με την έννοια της πρό-κλησης. Αυτή εδώ συμβαίνει εκ του γεγονότος ότι η κρυμμένη στη φύση ενέργεια εκλύεται, το εκλυόμενο μεταμορφώνεται, το μεταμορφωμένο συσσωρεύεται, το συσσωρευμένο με τη σειρά του διανέμεται και το διανεμόμενο εκ νέου μεταλλάσσεται. Εκλύειν, μεταμορφώνειν, συσσωρεύειν, διανέμειν, μεταλλάσσειν είναι τρόποι της αποκάλυψης [...] Το διαθέσιμο, το επιτασσόμενο, το διατασσόμενο, κατ' αυτόν τον τρόπο έχει τη δική του ιδιαίτερη θέση. Το ονομάζουμε διαθέσιμο απόθεμα» (όπ.π: 176, 178, 179).

Χαρακτηριστικό της νεωτερικής τεχνικής, επιπλέον, είναι ότι θέτει, διαθέτει, τακτοποιεί, επιτάσσει, συσσωρεύει, διανέμει και μεταλλάσσει τον ίδιο τον άνθρωπο ως απόθεμα και αντικείμενο προς χειρισμό και εκμετάλλευση: «Αραγε και ο άνθρωπος, όταν προ-καλείται, δια-τίθεται, επιτάσσεται τούτο, δεν ανήκει, πιο αρχέγονα απ' ό,τι η φύση, στο διαθέσιμο απόθεμα; Ο τρόπος, με τον οποίο κανείς ομιλεί συνήθως για τους ανθρώπινους πόρους, για τη δια-

θέσιμη χωρητικότητα σε ασθενείς μιας κλινικής, συνηγορεί υπέρ αυτού [...] Ο άνθρωπος ποτέ δεν μεταποιείται σε διαθέσιμο απόθεμα, επειδή προκαλείται και εμπλέκεται στο έργο του διαθέτειν, του επιτάσσειν ή διατάσσειν [...] Εκείνη τώρα η προ-κλινική κλήτευση, η οποία περισυλλέγει τον άνθρωπο γύρω από το καθήκον, να διατάσσει, να διαθέτει το αυτο-αποκαλυπτόμενο ως διαθέσιμο απόθεμα, την ονομάζουμε-πλαισιοθέτηση (Gestell) [...] Πλαισιο-θέτηση σημαίνει το περισυλλέγον εκείνου του θέτειν, το οποίο θέτει τον άνθρωπο, δηλαδή τον προ-καλεί να αποκαλύψει το πραγματικό ως διαθέσιμο απόθεμα με τον τρόπο του δια-θέτειν. Πλαισιο-θέτηση σημαίνει τον τρόπο της αποκάλυψης, ο οποίος κυριαρχεί στην ουσία της σύγχρονης τεχνικής, χωρίς να έχει τίποτα το τεχνικό» (όπ.π: 181, 182, 183).

Επομένως, σύμφωνα με τον Heidegger, το *παρ-άγειν* και το *προ-κλινικό διαθέτειν* είναι «*ριζικά διαφορετικά*» και «*σε στενή μεταξύ τους σύνδεση ως την ουσία τους*» (όπ.π: 185). Ενώ το *παρ-άγειν* αποτελεί τη δημιουργική εργασία και παραγωγή έργου του ανθρώπου που του «*ανοίγει τα μάτια και τα αυτιά του, ξεκλειδώνει την καρδιά του, αφήνει ελεύθερο τον εαυτό του στον διαλογισμό και την επιδίωξη στόχων*», η «*φρενίτιδα*» της νεωτερικής τεχνικής, με τον τρόπο της τεχνολογικής πλαισιοθέτησης και επίταξη της φύσης και του ανθρώπου ως διαθέσιμων προς εκμετάλλευση αποθεμάτων, αποτελεί τον ύψιστο κίνδυνο για την ουσία του ανθρώπου, που είναι το άνοιγμα στο Είναι των όντων (203, 204, 207). Ο Heidegger κλείνει το κείμενο με μια προτροπή: να καλλιεργήσουμε την ερωτηματική της σκέψη, να ανατρέψουμε στην αρχέγονη διάκριση Τέχνης και Τεχνικής, πριν τον αποξενωτικό διαχωρισμό τους στη νεωτερική τεχνική και τεχνολογία, που ήταν το πεπρωμένο της δυτικής φιλοσοφίας και κυριαρχίας, το πεπρωμένο μιας όλο και βαθύτερης λήθης του Είναι, κρύβει μέσα της και τη δυνατότητα μιας πιο αρχέγονης αποκάλυψης του Είναι: «[...] Η ουσιώδης εκδίπλωση της τεχνολογίας

κρύβει μέσα της τη δυνατότητα ανάδυσής του σωτήριου [...] Όσο περισσότερο προσεγγίζουμε τον κίνδυνο, τόσο πιο καθαρά αρχίζουν να αποσαφηνίζονται οι οδοί που οδηγούν στο σωτήριο, τόσο πιο πολύ καλλιεργούμε την ερωτηματική της σκέψη. Διότι το ερωτάν είναι η ευλάβεια του σκέπτεσθαι» (όπ.π: 208).

Η αδυναμία του Heidegger να προχωρήσει το στοχασμό αυτό για την Τεχνική σε απελευθερωτική κατεύθυνση, έγκειται στη συντηρητική του στράτευση υπέρ της ναζιστικής, αντισημιτικής και αντινεωτερικής ιδεολογίας, την οποία πέραν πάσης αμφιβολίας και ερμηνείας αποδεικνύουν τα δημοσιευμένα πλέον *Μαύρα Τετράδια*. Έγκειται, επιπλέον, στην αποκήρυξη της μεθόδου του ιστορικού υλισμού, που μόνο αυτή μπορεί να επιτρέψει μια ουσιαστική διάκριση ανάμεσα στην *τεχνική παραγωγή αγαθών* και τη *νεωτερική τεχνολογία συσσώρευσης αποθεμάτων*, δηλαδή, από τη σκοπιά του ιστορικού υλισμού και σύμφωνα με τη χαϊντεγκεριανή ιδιόλεκτο, ανάμεσα στο *επιθυμητικό παρ-άγειν* αγαθά και στο κεφαλαιοκρατικό *Ge-stell* της κυριαρχίας, συσσώρευσης και εκμετάλλευσης των ανθρώπων και της φύσης.

Την ίδια χρονιά (1954) που ο Heidegger δημοσιεύει το *Ερώτημα για την Τεχνική*, δημοσιεύει ο Jacques Ellul τη δική του θεωρητική και κοινωνιολογική εργασία για το *Τεχνικό Σύστημα*: «*Ακόμη κι όταν η Τεχνική είναι αφηρημένη –για παράδειγμα, ως μέθοδος ή οργάνωση–, είναι πολύ περισσότερο διαμεσολάβηση παρά εργαλείο. Συνήθως αντιλαμβανόμαστε την Τεχνική σαν ένα μέσο δράσης που επιτρέπει στον άνθρωπο να κάνει ό,τι δεν μπορεί να κατορθώσει με τις δικές του δυνάμεις. Φυσικά αυτό είναι σωστό. Ωστόσο, είναι πολύ σημαντικότερο να αντιληφθούμε ότι αυτό το “μέσο” είναι μια διαμεσολάβηση μεταξύ ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος, η οποία μπορεί να είναι τόσο παθητική όσο και ενεργητική (λ.χ. η ένδυση, η κατοικία, τα τεχνικά προϊόντα, είναι “κελύφη” που τοποθετούνται μεταξύ σώματος και φυσικού περιβάλλοντος). Με αυτόν λοιπόν τον τρόπο, ο άνθρωπος δημιούργησε*

ένα σύνολο διαμεσολαβήσεων τριγύρω του. Όσο οι τεχνικές των παραδοσιακών κοινωνιών ήταν σποραδικές και αποσπασματικές, αποτελούσαν μεμονωμένες διαμεσολαβήσεις. Η κατάσταση άλλαξε με τον πολλαπλασιασμό των τεχνικών και την ανάπτυξη του τεχνικού φαινομένου. Τώρα, η διαμεσολάβηση χαρακτηρίζει ευθύς εξαρχής το τεχνικό αντικείμενο» (Ellul, 2012: Η Τεχνική ως περιβάλλον). Σύμφωνα με τον Ellul, η «τεχνολογία» αποτελεί μόνο ένα ιστορικό προϊόν αυτών των τεχνικών διαμεσολαβήσεων ανθρώπων-φύσης, που εξυπηρετούν την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και επιθυμιών, και οι οποίες στη νεωτερική, βιομηχανική και καπιταλιστική κοινωνία τείνουν να αποξενώνονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και να αυτονομούνται ως ένα τεχνολογικό περιβάλλον και τεχνικό σύστημα ανεξάρτητο από τον άνθρωπο. Σε μια ριζοσπαστική εκδοχή των παραπάνω θέσεων του Heidegger και του Ellul για τη διάκριση τεχνικής και τεχνολογίας, η Αόρατη Επιτροπή υποστηρίζει στο κείμενό της με τίτλο «Fuck Off Google» το εξής: «Το γεγονός ότι οι τεχνικές δημιουργούν κόσμους και μορφές ζωής δεν σημαίνει ότι η ουσία του ανθρώπου είναι η παραγωγή, όπως πίστευε ο Marx. Αυτό είναι που αδυνατούν να καταλάβουν τόσο οι τεχνόφιλοι όσο και οι τεchnοφοβικοί: την ηθολογική διάσταση της κάθε τεχνικής. Οφείλουμε εδώ να προσθέσουμε πως ο εφιάλτης αυτής της εποχής δεν έγκειται στο ότι είναι “η εποχή της τεχνικής” αλλά η εποχή της τεχνολογίας. Η τεχνολογία δεν είναι η τελειοποίηση των τεχνικών, αλλά η απαλλοτρίωση των συστατικών τεχνικών του ανθρώπου από τον άνθρωπο [...] Πειραματίζομαι σημαίνει λοιπόν ανακαλύπτω την ηθολογική διάσταση μιας τεχνικής. Ο hacker αποσπά τις τεχνικές από το τεχνολογικό σύστημα για να τις ελευθερώσει» (The Invisible Committee, 2015: 123).

Θεωρούμε πως τόσο το έργο του Jacques Ellul, όσο και ριζοσπαστικές προσεγγίσεις όπως αυτή της Αόρατης Επιτροπής, παρά την κοινωνιολογική τους ευαισθησία και διορατικότητα,

αδυνατούν να δώσουν τη διέξοδο που μπορεί ένας ανανεωμένος ιστορικός υλισμός, που έχει ως βασική του κατηγορία την *επιθυμητική παραγωγή* στην ιστορική της ένταση με την *κοινωνική παραγωγή και την ειδικά καπιταλιστική παραγωγή*. Σύμφωνα με τους Deleuze & Guattari, αναγκαία συνέπεια των θέσεων του Marx για την ανθρώπινη παραγωγή και κατανάλωση των αναγκών και επιθυμιών ως συγκροτητική στιγμή της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, είναι η εμμένεια της *επιθυμητικής παραγωγής* στην *ιστορικά καθορισμένη κοινωνική και τεχνική παραγωγή* αλλά και η σύγκρουση μεταξύ τους, με την πρώτη να είναι κάτι σαν το ασυνείδητο και ο ενεργειακός κινητήρας της δεύτερης. Ο καπιταλισμός, ως ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνικο-τεχνολογική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, προάγει την επιθυμητική και τεχνική καινοτομία, αλλά την ίδια στιγμή την εμποδίζει, την καταπιέζει, την καταστέλλει προς όφελος της κυρίαρχης καπιταλιστικής τάξης (Deleuze & Guattari, 2016: 459, 460 και επ.). Ο Michael Gazzaniga δίνει μερικά έξοχα επιχειρήματα για τη συστατική σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη επιθυμία και τις τεχνικές μηχανές, σε διάκριση από την καπιταλιστική οργάνωση της τεχνολογίας. Όλοι οι άνθρωποι, ισχυρίζεται, είμαστε από την αρχή της εξέλιξής της «cyborgs», functional cyborgs, δηλαδή συναρμογές αισθητήριων οργάνων, εργαλείων ή/και μηχανών: «Ο άνθρωπος κατασκεύαζε ανέκαθεν εργαλεία που κάνουν τη ζωή πιο εύκολη. Εδώ και χιλιάδες χρόνια, εμείς οι άνθρωποι είμαστε φάιμποργκ – όρος που επινοήθηκε από τον Alexander Chislenko, θεωρητικό της τεχνητής νοημοσύνης [...] Ο πρώτος άνθρωπος των σπηλαίων που έβαλε δύο κομμάτια από δέρμα ζώου κάτω από τα πέλματά του και πλέον αρνήθηκε να κυκλοφορεί έξω χωρίς αυτά έγινε, σε κάποιον βαθμό, φάιμποργκ [...] Οι σάιμποργκ, από την άλλη, χαρακτηρίζονται από μια φυσική ολοκλήρωση των βιολογικών και τεχνολογικών δομών. Και τώρα την έχουμε ανάμεσα τους. Προχωρώντας πέρα από την

κατασκευή των εργαλείων, οι άνθρωποι ασχολήθηκαν με το εμπόριο ανταλλακτικών του σώματος» (Gazzaniga, 2011: 507-509). Από το πρώτο προφυλακτικό μέχρι την τεχνητή γονιμοποίηση και την εγχείριση αλλαγής φύλου, από τη πρώτη βάρκα μέχρι τα διαστημικά ταξίδια σε πλανήτες, η μετάβαση από το εργαλείο στη μηχανή και από το *fyborg* στο *cyborg* αποτελεί την τροχιά κοινωνικο-ιστορικής ανάπτυξης της επιθυμητικής και τεχνικής παραγωγής που επιφέρει τη δημιουργική εξέλιξη της «ανθρώπινης φύσης» υπερβαίνοντας τους ιστορικά πεπερασμένους κοινωνικο-ιστορικούς σχηματισμούς, συμπεριλαμβανομένης και της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγικής εκμετάλλευσης και του κρατικού-επιχειρηματικού ελέγχου. Ο καπιταλισμός απογειώνει την τεχνική καινοτομία και την επιθυμία, για να την αιχμαλωτίσει εκ νέου στα αξιώματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και στην άνιση σχέση κερδών-μισθών.

Πώς μπορούμε να διακρίνουμε σήμερα την επιθυμητική παραγωγή και τις τεχνικές της συνθήκες, από την καπιταλιστική παραγωγή του κέρδους και τις δικές της τεχνολογικές συνθήκες; Πώς μπορούμε να διακρίνουμε σήμερα τη σύγκρουση ανάμεσα στις επιθυμητικές-τεχνικές παραγωγικές δυνάμεις και τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις; Σε ένα

πρόσφατο έργο της, με τίτλο *Η εποχή του κατασκοπευτικού καπιταλισμού: Ο αγώνας για ένα ανθρώπινο μέλλον στο μεταίχμιο της εξουσίας*, η Shoshana Zuboff επιχειρεί, σε ένα πολύ διαφορετικό αναλυτικό πλαίσιο, να καταστήσει σαφή την παραπάνω διάκριση ανάμεσα στην επιθυμητική-τεχνική παραγωγή αγαθών και την καπιταλιστική κοινωνική παραγωγή καταπίεσης, εκμετάλλευσης και συσσώρευσης, την οποία οι καπιταλιστές προσπαθούν να συσκοτίσουν, ταυτίζοντας τα μερικά ιδιωτικά της συμφέροντα με μια σιδηρά νομοτέλεια δήθεν ουδέτερης τεχνολογικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Το έργο της Zuboff επιτρέπει τη βαθύτερη κοινωνιολογική κατανόηση τόσο της καϊντεγκεριανής ερωτηματοθεσίας γύρω από την τεχνική, όσο και της προειδοποίησης του Edward Snowden για την αξιοποίηση των *big data* της πανδημίας του Covid-19 στην «αρχιτεκτονική της καταπίεσης». Σύμφωνα με τη Zuboff, ο «κατασκοπευτικός καπιταλισμός» αποτελεί το νέο παράδειγμα καπιταλιστικής κυριαρχίας και εκμετάλλευσης που επιβάλλεται ως ολοκληρωτικός, ψηφιακός έλεγχος των ζών της, σε συνάρτηση με την αναπτυσσόμενη καπιταλιστική «οικονομία της πληροφορίας», η οποία αντικαθιστά την καπιταλιστική βιομηχανία. Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός σηματοδοτεί μια νέα συνάρθρωση γνώ-

σης-εξουσίας για την εξυπηρέτηση επιχειρηματικών συμφερόντων, την οποία η Zuboff ονομάζει «εργαλειοθηρική εξουσία». Η General Motors κατά τον 19^ο αιώνα εφνύρε και τελειοποίησε τον διευθυντικό καπιταλισμό της Β' Βιομηχανικής Επανάστασης, έτσι και η Google εφνύρε και τελειοποίησε τον κατασκοπευτικό καπιταλισμό της Γ' Βιομηχανικής Επανάστασης.

Σύμφωνα με τη Zuboff, ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός σηματοδοτεί τελικά τη μετάβαση από τη βιομηχανική καπιταλιστική απαλλοτρίωση και εκμετάλλευση της φύσης και της ανθρώπινης εργασίας, στην καπιταλιστική απαλλοτρίωση και εκμετάλλευση της ανθρώπινης φύσης. Με τον ίδιο τρόπο που ο Heidegger έβλεπε τη νεωτερική και τεχνολογική συνάφεια ανάμεσα στην *ανθρώπινη εξόρυξη της φύσης ως πρώτης ύλης* και στην *εξόρυξη του «ανθρώπινου αποθέματος» από τον άνθρωπο*, έτσι και η Zuboff, θυμίζοντας τον σχετικό κριτικό αναστοχασμό της σχολής της Φρανκφούρτης μεταφρασμένο στην εποχή του βιοπληροφοριακού καπιταλισμού, μιλά για τη μετάβαση από την *ανθρώπινη εξόρυξη της φυσικής ύλης* στην *ανθρώπινη εξόρυξη των ανθρώπινων δεδομένων* ως πρώτης ύλης: «Με τον ίδιο τρόπο που ο βιομηχανικός καπιταλισμός ευδοκίμησε εις βάρος της φύσης και πλέον απειλεί να κοστίσει τον ίδιο τον πλανήτη, ο πολιτισμός της πληροφορίας διαμορφωμένος από τον κατασκοπευτικό καπιταλισμό και τη νέα εργαλειοθηρική εξουσία θα ανθίσει εις βάρος της ανθρώπινης φύσης απειλώντας την ίδια την ανθρώπινη διάστασή της. Η βιομηχανική παρακαταθήκη του κλιματικού χάους γεμίζει απόγνωση, τύψεις και φόβο. Καθώς ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός ανάγεται σε κυρίαρχη μορφή καπιταλισμού της πληροφορίας του καιρού μας, ποια θα είναι η νέα παρακαταθήκη και ποιες βλαβερές συνέπειες θα βαρύνουν τη συνείδηση των μελλοντικών γενεών; Την ώρα που διαβάζετε αυτό το κείμενο η σφαίρα αυτού του νέου τύπου καπιταλισμού θα έχει ήδη διαγκωθεί, καθώς όλο και περισσότεροι

επιχειρηματικοί τομείς, εταιρείες, νεοφυείς επιχειρήσεις, δημιουργοί εφαρμογών και επενδυτές συσσωρεύονται στον πόλο της φιλόδοξης έκφανσης του καπιταλισμού της πληροφορίας. Αυτή η κινητοποίηση και η αντίσταση που γεννά θα διαμορφώσουν τη νευραλγική σημασίας αρένα όπου θα διεκδικήσουμε την προοπτική του μέλλοντος της ανθρώπινης φύσης στο μεταίχμιο μιας μορφής εξουσίας» (Zuboff, 2020: 24).

Ο βασικός μηχανισμός της καπιταλιστικής απαλλοτρίωσης και εκμετάλλευσης του νέου τύπου της ανθρώπινης ύπαρξης, είναι η διαδικασία που η ίδια ονομάζει *εξόρυξη συμπεριφορικού πλεονάσματος*. Συμπεριφορικό πλεόνασμα ονομάζει η Ζούμποφ τη ψηφιακή-επιχειρηματική εξόρυξη δεδομένων της ζωής των χρηστών που υπερβαίνει το αναγκαίο για τη βελτίωση των υπηρεσιών της. Το συμπεριφορικό αυτό πλεόνασμα πωλείται έπειτα σε διαφημιστικές εταιρείες, επιχειρήσεις και κράτη, με σκοπό την πρόγνωση της συμπεριφοράς των χρηστών, καταναλωτών και πολιτών και τη συμπεριφορική τροποποίηση σύμφωνα με τις ανάγκες κερδοφορίας των επιχειρήσεων: «Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός εγείρει μονομερείς αξιώσεις στην ανθρώπινη εμπειρία, την οποία μεταχειρίζεται ως ανέξοδη πρώτη ύλη προορισμένη να αναχθεί σε συμπεριφορικά δεδομένα. Ασχέτως αν μέρος αυτών των δεδομένων όντως αξιοποιείται στη βελτίωση υπηρεσιών και προϊόντων, τα υπόλοιπα χαρακτηρίζονται συμπεριφορικό πλεόνασμα το οποίο περιέρχεται στην κυριότητα της εκάστοτε εταιρείας και τροφοδοτείται σε προηγμένες διαδικασίες παραγωγής γνωστές ως «μηχανική νοημοσύνη». Από κει αυτό το πλεόνασμα εξαγεται ως προϊόντα πρόγνωσης τα οποία προεξοφλούν το τι θα κάνεις τώρα και στο μέλλον – το εγγύς και το απώτερο. Τέλος, αυτά τα προϊόντα πρόγνωσης μετατρέπονται σε εμπορεύσιμα αγαθά σε έναν νέο χώρο διακίνησης συμπεριφορικών προγνωστικών τον οποίο ονομάζω *αγορά συμπεριφορικής έκβασης*. Αυτού του τύπου η εμπορική δραστηριότητα έχει κάνει βαθύπλουτους

τους επιχειρηματίες του χώρου, μιας και εταιρείες είναι καθ' όλα πρόθυμες να πο- ντάρουν τις επικείμενες αποφάσεις της» (ό.π.π: 19). Η ιστορία της Google είναι ενδεικτική. Με την ίδρυσή της η Google, υποστηρίζει η Ζούμποφ, αποσκοπούσε βασικά στη βελτίωση των υπηρεσιών σε χρήστες, και όχι στην εξυπηρέτηση των εμπορικών σκοπών των διαφημιστικών και άλλων εταιρειών. Η πολιτική αυτή οδήγησε στην αδυναμία διευρυνόμενης κερδοφορίας της Google, παρά τα τεχνολογικά της πρωτεία, πολιτική που έφτασε στα όριά της με την κρίση του 2000. Τότε η Google, υπό την πίεση των βασικών της χρηματοδοτών, πραγματοποίησε στροφή από τον ενάρτετο «κύκλο επανεπένδυσης της συμπεριφορικής αξίας» προς όφελος της βελτίωσης των υπηρεσιών της μηχανής αναζήτησης σε χρήστες, τη φαύλη «εξόρυξη συμπεριφορικού πλεονάσματος» προς όφελος των διαφημιστικών εταιρειών (ό.π.π: 98, 99, 101, 102, 105, 106). Με βάση την παραπάνω διάκριση, η Zuboff επιχειρεί να αποφετιχοποιήσει την καπιταλιστική τεχνολογία της εξόρυξης δεδομένων, που εμφανίζεται ως «ουδέτερη» και «νομοτελειακή»: «Ένα πρώτο εμπόδιο για την κατανόηση είναι η σύγχυση μεταξύ κατασκοπευτικού καπιταλισμού και της τεχνολογίας την οποία μετέρχεται. Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός δεν είναι τεχνολογία. Είναι μια φιλοσοφία η οποία διαποτίζει την τεχνολογία και μεταγγίζει τη βούλησή του. Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός είναι μια μορφή αγοράς, που ενώ έχει υπόσταση μόνο εντός ψηφιακού πλαισίου, δεν ταυτίζεται με αυτό [...] Εμπνευστής του αναγραφόμενου τιμήματος της υποτέλειας και της απόγνωσης είναι ο καπιταλισμός, όχι η τεχνολογία [...]» (ό.π.π: 28, 29).

Η ψηφιακή παραγωγική επανεπένδυση της συμπεριφορικής αξίας προς όφελος των χρηστών πρέπει να διακριθεί λοιπόν από την καπιταλιστική κατασκοπευτική τεχνολογία ψηφιακής εξόρυξης συμπεριφορικού πλεονάσματος. Η πρώτη εξυπηρετεί την τεχνική βελτίωση της ψηφιακής παραγωγής με στόχο την ποιοτική και ποσοτική αναβάθμιση των

παρεχόμενων επιθυμητών υπηρεσιών προς όφελος των χρηστών, ενώ η δεύτερη εξυπηρετεί τα επιχειρηματικά και κρατικά συμφέροντα σε βάρος των προσωπικών δεδομένων και της ζωής των καταναλωτών και πολιτών, ενώ η διάκριση αυτή βασίζεται, λέει η Zuboff, σε μια κλασική κοινωνιολογική παρατήρηση: Η «*αέναη ανθρώπινη επιδίωξη*» για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών και για μια καλύτερη ζωή είναι η «*αδιόρατη κινητήρια δύναμη*» του καταμερισμού της εργασίας, της τεχνολογίας, της εργασιακής διάρθρωσης, του καπιταλισμού και εντέλει του ίδιου του πολιτισμού (ό.π.π: 51). Αυτή η θεμελιώδης ανθρώπινη επιδίωξη τεχνικής βελτίωσης και ανάπτυξης της παραγωγικότητας και των καταναλωτικών δυνατοτήτων προς όφελος των ανθρώπινων πληθυσμών θα πρέπει να διακριθεί από την καπιταλιστική τεχνολογία κυριαρχίας, παραγωγικής-εργασιακής εκμετάλλευσης και καταναλωτικού-συμπεριφορικού ελέγχου των πληθυσμών που αναπτύσσεται προς όφελος των καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Η πρώτη διαδικασία χαρακτηρίζει την «ανθρώπινη φύση», η δεύτερη την καπιταλιστική απαλλοτρίωσή της. Με όρους των Marx και Deleuze & Guattari, η πρώτη διαδικασία δεν είναι άλλη από την *επιθυμητική παραγωγή αγαθών*, εξοπλισμένη με διάφορες τεχνικές, που βρίσκεται σε ενότητα και σε σύγκρουση με την *καπιταλιστική παραγωγή κέρδους*, που είναι εξοπλισμένη με την καπιταλιστική τεχνολογία.

Αντί συμπεράσματος: Η διαφορά ρυθμού επιθυμητικής και καπιταλιστικής παραγωγής

Οι εκκλήσεις αξιωματούχων του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας στους νέους να «*ξανασκεφτούν αν πρέπει πραγματικά να πάνε σε party*» ώστε να περιοριστεί η διάδοση του Covid-19²,

2. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-who-idUSKCN2511U1>

αποτελούν γελοιογραφική εκδοχή της βασικής αντίφασης της εποχής μας. Η επιθυμητική παραγωγή αναπτύσσεται παγκόσμια ολοένα και περισσότερο, την ώρα που η καπιταλιστική παραγωγή επιβραδύνεται, σύμφωνα με όλα τα διαθέσιμα στοιχεία, μέσα σε μια μακροχρόνια και δομική κρίση, και ενώ το καπιταλιστικό κράτος εμφανίζει ορατά τα σημάδια της κόπωσης και της εξάντλησης. *Ο ρυθμός ανάπτυξης της επιθυμητικής παραγωγής υπερβαίνει πλέον τον ρυθμό ανάπτυξης της καπιταλιστικής*

αναπαραγωγής. Ο κεφαλαιοκρατικός ολοκληρωτικός έλεγχος επεκτείνεται λοιπόν για να ελέγξει αυτό τον αναδυόμενο υπερπληθυσμό αναγκών και επιθυμιών που ξεφεύγει. Ωστόσο, κανένα καπιταλιστικό δόγμα άμυνας/ασφάλειας, ανάπτυξης, ανταγωνιστικότητας δεν μοιάζει ικανό να υποτάξει την κοινωνική διεκδίκηση μιας καλύτερης ζωής για τη φτωχότερη κοινωνική πλειοψηφία. Ας σκεφτούμε λοιπόν, στα σοβαρά επιτέλους, το ζήτημα της επιθυμίας και της τεχνικής. **Τ**

b

Biven Lucy, Panksepp Jaak, *The Archaeology of Mind-Neuroevolutionary Origins of Human Emotions* (2012), W.W Norton & Company, New York, London.

CSIS (Center for Strategic & International Studies), *The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend* (2020), (<https://www.csis.org/analysis/age-mass-protests-understanding-escalating-global-trend>).

Deleuze Gilles & Guattari Felix, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια 1. Αντι-Οιδίπους* (2016), μετάφραση Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα.

Ellul Jacques, *Το τεχνικό σύστημα* (2012), μετάφραση Γιάννης Δ. Ιωαννίδης, Αλήστου Μνήμης, Αθήνα.

Gazzaniga Michael, *Άνθρωπος: Η επιστήμη πίσω από όσα μας κάνουν μοναδικούς* (2011), Αζαρίας Α. Καραμανλίδης, Κάτοπτρο, Αθήνα.

Harari Yuval Noah, *The World after coronavirus* (2020), Financial Times (<https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>).

Heidegger Martin, *Το ερώτημα για την τεχνική στο Περί πολιτικής, περί αλήθειας, περί τεχνικής* (2011), μετάφραση Δημήτρης Τζωρτζόπουλος, Ηριδανός, Αθήνα.

Invisible Committee, *To Our Friends - Fuck off Google* (2015), translated by Robert Hurley, Semiotext(e), σε μετάφραση του γράφοντος. Στα ελληνικά το κεφάλαιο «Fuck off Google» έχει επίσης

κυκλοφορήσει και μεταφραστεί από τις εκδόσεις Κοζμολαίτη το 2017.

Klein Naomi, *Το Δόγμα του σοκ – Η άνοδος του καπιταλισμού της καταστροφής* (2010), μετάφραση Άγγελος Φιλιππάτος, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.

Marx Karl, *Το Κεφάλαιο*, πρώτος τόμος (2002), μετάφραση Παναγιώτης Μαυρομάτης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

Marx Karl, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (2010), μετάφραση Χρήστος Μπαλωμένος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

Marx Karl, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840* (2014), μετάφραση-επιλογή-επιμέλεια Θανάσης Γκιούρας, ΚΨΜ, Αθήνα.

Mithen Steven, *Η προϊστορία του νου* (2010), μετάφραση Δημήτρης Ξυλαγατάς-Νικόλας Ρουμπέκας, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Zuboff Shoshana, *Η εποχή του κατασκοπευτικού καπιταλισμού – ο αγώνας για ένα ανθρώπινο μέλλον στο μεταίχμιο της νέας εξουσίας* (2020), μετάφραση Γιώργος Μπέτσος, Καστανιώτης, Αθήνα.

Pääbo Svante, *Ο Άνθρωπος του Νεάντερταλ-ικνηλατώντας τα γονίδια μιας χαμένης μορφής ανθρώπου* (2014), απόδοση στα ελληνικά Ασπασία Δασκαλοπούλου, Μαριλένα Παπαϊωάννου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Panksepp Jaak, *Affective Neuroscience-The Foundations of Human and Animal Emotions* (1998), Oxford University Press,

New York.

Reuters, “Do you really need to party?” WHO asks world’s youth (2020), reported by Emma Farge, editing by Andrew Cawthorne (<https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-who-idUSKCN2511U1>).

Solms Mark, *Are Freud’s “Erotogenous Zones” Sources or Objects of Libidinal Drive?* (2012), *Neuropsychanalysis*, 14:1, 53-56.

Vice, *Coronavirus is the perfect disaster for “Disaster Capitalism”*—Naomi Klein explains how governments and the global elite will exploit a pandemic (2020a), interview by Marie Solis, μετάφραση Θεόφιλος Βανδώρος, Βαβυλωνία (<https://www.vice.com/en/article/5dmqyk/naomi-klein-interview-on-coronavirus-and-disaster-capitalism-shock-doctrine>, <https://www.babylonia.gr/2020/03/18/naomi-klein-o-koronoios-einai-i-teleia-katastrofi-gia-ton-katastrofiko-kapitalismo/>).

Vice News, *Snowden Warns Governments Are Using Coronavirus to Build “the Architecture of Oppression”* (2020b), interview by Shane Smith, edited by Trown Dowd, (<https://www.vice.com/en/article/bvge5q/snowden-warns-governments-are-using-coronavirus-to-build-the-architecture-of-oppression>).

Χρύσης Αλέξανδρος, *Ο Μαρξ της δημοκρατίας* (2014), ΚΨΜ, Αθήνα.